

Українсько-російський фактор у політиці ОУН 1939—1941 рр.

Актуальність проблеми українсько-російських стосунків загострило наближення Другої світової війни. Геополітична ситуація, яка склалася на кінець 30-х років, сприймалася в середовищі української політичної еміграції як така, що створює передумови для успішної боротьби за відродження національної державності. Оскільки головною перешкодою на шляху до цієї мети українські політичні й громадські кола різної орієнтації вважали Радянський Союз та Польщу, саме ці два політичні вектори боротьби набули першочергового значення.

Найбільш виразно й послідовно ідею відродження суверенної, соборної української держави формулювали й відстоювали представники Організації Українських Націоналістів. Втім, представники інших політичних партій, груп і течій, а також інтелектуальної еліти, що поділяли самостійницьку платформу, також активно долучалися до її теоретичного обґрунтування й практичного втілення в життя. В їх публікаціях періоду 30-х років політика сталінського режиму в “українському питанні” кваліфікувалася як “російський імперіалізм”. Саме проти цього феномену, а не проти російського народу спрямували свої зусилля українські самостійники. І. Лисяк-Рудницький з цього приводу наголошував: “Український націоналізм був протиросійським і протипольським не в сенсі ворожості до російського й польського володіння над Україною. Українські націоналісти не мали претензій до територій, що не були заселені українцями. Але, обстоюючи самобутність власної країни, вони неминуче мусили бути противниками Росії і Польщі, які панували над нею. Так само природ-

ною й законною була ворожість українського націоналізму до чужих колонізаторських елементів на Україні”²⁷¹. Саме такими підходами позначений текст однієї з листівок ОУН (початок 30-х років), у якій одне з завдань майбутньої української держави формулюється так: “... 8) видалить поза межі свої ворожий московський і польський елемент, який відбирає землю і працю в українців та допомагає їх поневолювати...”²⁷².

Очевидно, подібним чином, а не звинуваченням націоналістів у ксенофобії слід трактувати гасла, вміщені у відозві ІІ Великого збору українських націоналістів (серпень 1939 р.): “Україна для українців! Не залишити ні грудки української землі в руках ворогів і чужинців!”

Великий збір закликав “усі поневолені окупантами України народи, що борються за своє визволення, до співпраці з Організацією Українських Націоналістів”²⁷³.

Визначаючи головних супротивників української суверенної державності, А. Мельник зазначав: “Москва, червона чи біла, большевицька чи націоналістична, Польща і другі окупанти українських земель, під якими формами вони не виступали б, зостануться ворогами української нації.

Змаг проти Москви й актуального вияву її імперіалізму, большевизму і проти всіх окупантів українських земель вестиме Україна невтомно, навіть коли б прийшлося її вести самотньо”²⁷⁴.

Теоретики українського націоналізму проводили (хоч і в різній спосіб) одну думку: лише сильна українська держава може протистояти експансії сусідів. Досить точно її виклав один з керівників ОУН Д. Андрієвський: “Український народ може зорганізуватися політично і забезпечити свою виборність лише в формі сильної національної держави; інакше він не стане нацією, а зостанеться етнографічною масою”²⁷⁵.

У питанні ж про територію майбутньої незалежної України існували істотні розходження. Член ПУН Є. Онацький у щоденникових записах підкреслював: “Не треба нам чужих територій, але бодай не відмовляймося від тих, що заселені українським народом і становлять його історичну спадщину!”²⁷⁶ Натомість той же Д. Андрієвський обстоював можливість мирної експансії на схід, де вже існували ареали української спільноти²⁷⁷. В одній з листівок крайової езекутиви ОУН і крайової команди УВО (Полісся, вересень 1932 р.) висувалося гасло: “Хай живе українська національна революція, яка створить основи розвою української імперії”²⁷⁸.

Автор Конституції України 1940 р. М. Сціборський вважав, що “національно-державний імперіалізм — це неминучий вияв істоти”, природна якість кожної “здорової” нації, що прагне утвердитися у світовому співтоваристві²⁷⁹. Слід зауважити, що досить часто в націоналістичній літературі термін “імперіалізм” асоціюється з могут-

ньою і впливовою державою, здатною відіграти роль лідера у своєму регіоні²⁸⁰.

У повній програмі ОУН, ухваленій на II Великому зборі, в якості стратегічної мети декларувалося не лише “здійснення всієї етнічної території у власній державі”, але й збільшення нацією своєї біофізичної сили шляхом поширення територіальної бази²⁸¹. При цьому ставлення до всіх національних меншин, в тому числі й російської, залежало від того, як вони сприйматимуть питання про визвольні змагання українського народу і державності України²⁸² і яку позицію посядуть у ньому.

Агресія Німеччини та СРСР проти Польщі стимулювала активність ОУН, яка сприйняла нову ситуацію як перший крок до відродження української державності. Разом з тим, тверезо оцінюючи баланс сил і геополітичну стратегію керівництва III рейху та Радянського Союзу, націоналістичний провід готував організацію до тривалої і важкої боротьби. 1 вересня 1939 р. оприлюднено інструкції “Націоналістичної пресової служби”, в яких, зокрема, наголошувалося: “1) Українські визвольні змагання мають власну мету, і на них не може впливати ніяка міжнародна ситуація; 2) ОУН виступить лише тоді, коли для цього буде “найвигідніша хвилина”, негайний виступ з початком війни був би на користь “сторонніх сил”; 3) Українські визвольні змагання, спрямовані проти Москви, є фактором міжнародного значення”²⁸³.

Критично оцінюючи німецько-радянські угоди 1939 р., українська еміграція національно-демократичної орієнтації позитивно сприймала їх наслідки у формі соборизації українських етнічних земель. Так, в одному з записів у щоденнику С. Русової (листопад 1939 р.) наводяться слова Є. Камінського (колишнього офіцера УГА, мешкав у Празі): “...це добре, що совіти зроблять соборну Україну, легше одного ворога опанувати, аніж трьох”²⁸⁴. Дещо по-іншому сприйняли нові реалії в таборі ОУН. Як згадував член ОУН Д. Куп’як, на Львівщині “раптова зміна з напівтоталітарного польського режиму на диктаторську московську тиранію викликала велике почуття переляку серед національно і політично вироблених мас, які мріяли про незалежність своєї батьківщини”. В результаті практично призупинилася діяльність місцевих осередків ОУН. І лише з весни 1940 р. керівництву організації вдалося активізувати їх роботу²⁸⁵.

Тим часом керівництво ОУН вживало заходів, аби після початку німецько-радянської війни перебрати на себе функції управління територіями, які залишають більшовики. Бандерівці з цією метою створили “Державну комісію”, а мельниківці — “Комісію державного планування”, на які покладалися вироблення правових нормативів, структуризація органів влади тощо. Окрім контактів з німецькими чинниками, оунівці прагнули поінформувати західну громадськість і

політичні кола про українську справу, створити довкола неї позитивний резонанс. У березні 1940 р. відбувся візит до Німеччини держсекретаря США С. Уоллеса, під час якого представники ПУН передали йому листа. У ньому йшлося про нагальність пошуку засобів урегулювання суперечливих і складних проблем на європейському континенті, а також підкреслювалося, що український чинник є одним з найбільш важливих у стратегії центрально- та східноєвропейських держав; автори документа наголошували, що “українці ніколи не погодяться на залежність від Росії і вважають рішуче неприйнятною для себе та суперечною з цілями направлення відносин у Східній Європі відбудову т. зв. Великої Польщі коштом земель українців”²⁸⁶. Лист не мав жодних дипломатичних і юридичних наслідків, що демонструвало ставлення Білого дому до апологетів самостійницького руху в Україні.

Розкол в ОУН 1940 р. викликав оформлення двох стратегій у протистоянні з “червоною” Москвою. Бандерівці висловили готовність розгорнути масштабну “революційно-партизанську боротьбу” на випадок, коли радянська влада розпочне масове виселення чи знищення національного активу на західноукраїнських землях. Мельниківці вважали, що до відкритого зіткнення з більшовиками військова організація не готова, і тому пропонували приховати зброю і зайнятися підготовчою роботою.

Документальних підтверджень гіпотези про причетність Кремля до розколу ОУН немає. Натомість відомо, що агентура НКВС володіла інформацією про становище в організації. Вона лягла в основу тактичної лінії радянських спецслужб, спрямованої на “підпорядкування” насамперед бандерівського напрямку як “найбільш реакційного” і впливового в німецьких силових структурах²⁸⁷.

Після розриву з мельниківцями ОУН С. Бандери оприлюднила текст “Маніфесту українських націоналістів”. Автори документа закликали до боротьби “за визволення українського народу та усіх народів, поневолених Москвою”, всіх українців, незалежно від їх політичних уподобань і партійної приналежності — з комуністами й комсомольцями включно²⁸⁸. Та вже на II ВЗ ОУН С. Бандери (квітень 1941 р.) керівництво Революційного проводу відмовилося від ідеї єдиного фронту і знову повернулося на позиції беззаперечної монопартійної диктатури ОУН.

Слід зазначити, що в ході підготовки та проведення II ВЗ ОУН дискутувалися проблеми українсько-російських стосунків. Теоретичне обґрунтування платформи ОУН(Б) в цьому питанні здійснив І. Мітринга*, який обґрунтував необхідність різних підходів у трактуванні ролі сталінського режиму й російського народу. “Московські більшовики, — писав І. Мітринга**, — не тільки приносять шкоду поневоленим народам, але й самому народу московському, бо посвя-

чують його в жертву богів своєї доктрини...”. Однак далі констатації, що росіяни творять “основну силу”, що є “головним знаряддям комуністичної системи”, автор не пішов²⁸⁹.

Напередодні агресії Німеччини проти Радянського Союзу бандерівці зосередили свої зусилля на формуванні збройних підрозділів, які мали засвідчити готовність революційної ОУН до війни і розбудови українських збройних сил. З цього приводу С. Бандера зазначав, що військові відділи Дружини українських націоналістів (ДУН) мали чинно довести, що Україна готова, крім власної революційної боротьби, поставити на фронт проти Москви своє військо у спілці з Німеччиною²⁹⁰.

Активізацію військових зусиль оунівців можна пояснити багатообіцяючою позицією, яку займали деякі вищі німецькі посадовці в питанні про майбутнє України. Так, у “Загальних інструкціях для всіх рейхскомісарів окупованих східних територій” (8 травня 1941 р.), підготовлених А. Розенбергом, передбачалося, що “Україна стане незалежною державою в союзі з Німеччиною”²⁹¹.

Військова співпраця української еміграції з Німеччиною здійснювалася і по лінії розвідслужб. Українці склали третину німецької агентури, закинutoї на територію СРСР (для порівняння: поляки — 52,4 %) ²⁹². З українців готували перекладачів для польових частин вермахту та різних відомств окупаційної адміністрації.

Та попри всі спроби Берліна тримати український табір в суворо регламентованих межах, ОУН Бандери прагнула вирватися з чіпких обіймів “патрона” й окреслити власну стратегію. У травні 1941 р. з’явилися напрямні Революційного проводу під назвою “Боротьба й діяльність ОУН під час війни (травень 1941 р.)”, в яких зазначалося, що війну з Радянським Союзом ОУН використає “для розгортання боротьби за суверенну соборну українську державу”²⁹³.

Тим часом напередодні війни оунівці активізували підривною роботу проти радянської влади у західноукраїнському регіоні. Тільки протягом квітня і травня 1941 р. на території західних областей України зафіксовано 110 терористичних актів, нападів, підпалів, заподіяних націоналістичними боївками²⁹⁴. У відповідь органи НКВС провели ряд досить успішних контрзаходів, за допомогою яких з 1 січня до 15 травня виявили й затримали 273 члени ОУН і 212 посібників. Крім того, в глиб країни депортовано 3073 родини (11 329 осіб) членів ОУН, які перебували на нелегальному становищі чи були репресовані²⁹⁵.

Дії радянських спецслужб примусили оунівське керівництво вивести частину своїх осередків на територію Генерального губернаторства й констатувати значні прорахунки й невдачі діяльності на підрадянській Україні. У вступі до постанов П ВЗ ОУН визнається, що протимосковські акції з огляду на “основні відмінності умов революційної праці на східноукраїнських землях не дали змоги дося-

гти Організації того рода зовнішньополітичних успіхів, які здобула ОУН у боротьбі з Польщею”²⁹⁶.

Провідні діячі ОУН хибно оцінювали настрої переважаючої частини населення УРСР, які силою об’єктивних чинників не були готові підтримати антирадянський зрив. Навіть на західноукраїнських теренах націоналісти не отримали очікуваної підтримки всіх верств населення. Курс на українізацію виставляв радянську владу у вигідному світлі порівняно з польською антиукраїнською політикою, а соціальні заходи привертали симпатії малоімущих верств населення. Негативну роль відіграло міжфракційне протистояння мельниківців і бандерівців, яке поступово набирало все гостріших форм. Виявилось також, що радянські спецслужби добре поінформовані про стан справ і плани ОУН і здатні ефективно протидіяти їм.

Період 1939—1941 рр. став першим у безпосередньому зіткненні самостійницьких сил зі сталінським режимом. Він продемонстрував сильні й слабкі сторони в діяльності ОУН і переконав керівників обох її відламів у тому, що боротьба з більшовизмом за суверенну Українську державу буде затьжною і вимагатиме великих жертв.